

ANTICA MENAC, ZAGREB

»SREDNJI ČLAN« MEĐU PRIDJEVSKIM ANTONIMIMA U RUSKOM I HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

1. Proučavajući antonimiju u suvremenom ruskom i hrvatskom književnom jeziku, opažamo da se kod pridjeva — više nego kod drugih vrsta riječi — grupiraju s jedne strane oni koji tvore jednostavne antonimske parove, tj. takvi u kojima se suprotstavlja jedna osobina i njezina opreka (tipa *lijep — ružan, sretan — nesretan, хороший — плохой, умный — глупый*), a s druge strane oni koji formiraju višечlan niz i označuju stupnjevanje količine određene osobine (tipa *vruć — vreo — topao — mlak — prohladan — hladan — studen — mrzao — leden; крохотный — маленький — небольшой — немалый — большой — огромный — громадный*). U takvim nizovima jezična svijest izdvaja kao antonime one pridjeve koje smatra nosiocima temeljnih osobina izvanjezične stvarnosti (*topao — hladan, маленький — большой*).

Osim tih dviju osnovnih grupa nalazimo, kao njihovu kombinaciju, i treću, tj. takvu u kojoj se između dvaju antonima, kao krajnjih predstavnika određene osobine i njezine suprotnosti, nalazi srednji član, u kojem je ta osobina predstavljena više nego u prvom, a manje nego u drugom članu. Količina osobine kod srednjega člana ne mora biti točno na sredini između dvaju osnovnih članova; ponekad će se približavati jednomu, a ponekad drugomu. Tako je u nizu *jednak — nejednak — različit* srednji član bliži trećem nego prvom članu, te se *nejednak i različit* mogu u mnogim kontekstima smatrati sinonimima. U ruskom pak nizu *умный — неглупый — глупый* srednji se član više približava prvomu nego trećemu, te se *умный i неглупый* mogu, s nekim stilističkim ograničenjima, često smatrati sinonimima.

Promotrit ćemo osnovne tipove antonima sa srednjim članom u ruskom i hrvatskom književnom jeziku.¹

2. U ruskom jeziku nalazimo ove tipove:

a) Sva tri člana tvore se od raznokorijenskih riječi:

*бледный — румяный — красный,
молодой — пожилой — старый.*

b) Dva krajnja člana (antonimi) jesu raznokorijenske riječi, a srednji se član tvori dodavanjem negacije *не* prvom članu:

*высокий — невысокий — низкий,
трезвый — нетрезвый — пьяный.*

Dva se suprotna niza, npr.

¹ Ovdje ne ulazimo u druge podjele antonima po kriterijima koji za ovaj rad, s obzirom na njegovu specifičnu usmjerenost, nisu relevantni.

простой — непростой — сложный,
сложный — несложный — простой,
могу spojiti pa se dobiva nov niz sa dva srednja člana:
простой — непростой — несложный — сложный.

U takvim spojenim nizovima gradacija osobine obično ne ide navedenim redosljedom, jer su negirani članovi niza po svom značenju bliži nezanijekanom antonimu s drugim korijenom, pa je ta gradacija bolje izražena ovim redosljedom:

простой — несложный — непростой — сложный.

Takvi su i ovi spojeni nizovi:

умный — неглупый — неумный — глупый,
хороший — неплохой — нехороший — плохой.

c) Sva su tri člana antonimskoga niza složenice s istokorijenskim drugim dijelom. Različiti stupanj osobine izražava se prvim dijelom složenica:

низкосортный — среднесортный — высокосортный,
раннеспелый — среднеспелый — позднеспелый,
малокалиберный — среднекалиберный — крупнокалиберный.

d) Antonimi su raznokorijenske riječi, a srednji član tvori se dodavanjem *полу-* prvomu članu niza:

пустой — полупустой — полный.

Moguće je i spajanje suprotnih nizova:

трезвый — полутрезвый — полупьяный — пьяный,
живой — полуживой — полумертвый — мертвый.

Karakteristično je za ovaj tip da element *полу-* sugerira podjednaku udaljenost srednjega člana od obaju antonima, pa se pri spajanju nizova stvara gotovo sinonimski odnos između dva srednja člana: *полутрезвый* je gotovo isto što i *полупьяный*, a *полумяжкий* gotovo isto što i *полужесткий*.

e) Prvi je član besprefiksalni pridjev, njegov se antonim tvori pomoću *без-*, a srednji član pomoću *небез-*:

опасный — небезопасный — безопасный,
надёжный — небезнадёжный — безнадёжный.

f) Prvi je član besprefiksalni pridjev, njegov se antonim tvori pomoću *не-* ili *без-*, srednji je član složenica, u kojoj je drugi dio zajednički korijen obaju antonima, a prvi dio označava malu količinu osobine (*мало*, *слабо* i sl.):

подвижный — малоподвижный — неподвижный,
существенный — малосущественный — несущественный,
характерный — слабохарактерный — нехарактерный.

g) Oba su antonima složenice sa suprotstavljenim prvim dijelovima, a srednji se član tvori dodavanjem *не-* prvom članu:

доброжелательный — недоброжелательный — зложелательный,
однократный — неоднократный — многократный,
многолюдный — немногочисленный — малочисленный.

h) Između dvaju opisnih pridjeva, najčešće raznokorijenskih, koji su povezani antonimskim odnosom, srednji član dobiva značenje umanjene osobine jednoga od njih pomoću sufiksa *-оват/-еват-*:

*старый — староватый — новый,
скучный — скучноватый — забавный,
крепкий — крепковатый — слабоватый — слабый.*

Kod pridjeva sa sufiksima *-оньк/-еньк-, -охоньк-, -ошеньк-, -усеньк-*, prevladava hipokorističko značenje pa, premda im je donekle svojstveno i deminutivno značenje, ovdje značenje umanjuje osobine, ne mogu se svrstati u afektivno neoznačen gradacijski niz.

3. U hrvatskom književnom jeziku nalazimo ove tipove:

a) Svi su članovi raznokorijenske riječi:

*topao — mlak — hladan,
bijel — siv — crn.*

Taj je tip analogan tipu a) u ruskom jeziku.

b) Antonimi su raznokorijenske riječi, a srednji se član tvori dodavanjem negacije *ne-* jednomu od njih:

*ravan — neravan — kriv,
veseo — neveseo — tužan,
jednak — nejednak — različit.*

Ovaj je tip sličan tipu b) iz ruskoga jezika, ali je mnogo manje rasprostranjen nego u ruskom. U ruskom se pomoću negacije može formirati srednji član u vrlo velikom broju antonimskih nizova pa se, kao što smo prije naveli, često spajaju suprotni nizovi, koji onda donose dva srednja člana. U hrvatskom se književnom jeziku to događa rjeđe, pa npr. u gornje nizove ne možemo dodati kao srednje članove **nekriv, *netužan, *nerazličit*. Negacija u tvorbi hrvatskih pridjeva češće formira antonime nego srednje članove niza, pa možemo smatrati donekle nesigurnima i navedene primjere: srednji su članovi mnogo bliži trećem nego prvom članu, pa bismo ih možda mogli prije smatrati antonimima prvoga člana.

c) Antonimi su raznokorijenske riječi, a srednji član (članovi) tvori se dodavanjem *polu-* jednomu ili obama antonimima:

*tvrd — polutvrd — polumek — mek,
sladak — polusladak — polugorak — gorak,
triježan — polutriježan — polupijan — pijan.*

Ovaj je tip po tvorbi i značenju analogan ruskom tipu c). I ovdje nalazimo zblježavanje značenja između dvaju srednjih članova (*polutriježan* i *polupijan, poluživ* i *polumrtav* i sl.)

d) Oba su antonima složenice sa suprotstavljenim prvim dijelovima, a srednji se član tvori dodavanjem *ne-* prvom članu.

*dobronamjeran — nedobronamjeran — zlonamjeran,
dalekovidan — nedalekovidan — kratkovidan.*

Kao i u tipu b), i ovdje se hrvatski književni jezik razlikuje od ruskoga — u tipu b) i g) — utoliko što u ruskom srednji član zauzima zaista srednji položaj između dva antonima, dok se u hrvatskom znatno primiče trećem članu dobivajući tako elemente antonimskoga značenja.

e) Sva su tri člana antonimskoga niza složenice s istokorijenskim drugim dijelom. Različit stupanj osobine izražen je prvim dijelom složenice:

svijetloplav — srednjoplav — tamnoplav,
kratkoročan — srednjoročan — dugoročan,
jednogodišnji — višegodišnji — mnogogodišnji.

Po tvorbi članova i načinu formiranja antonimskoga niza ovaj se tip podudara s ruskim tipom c).

f) Krajnji se članovi izriču raznokorijenskim antonimima, uzetim iz osnovnoga fonda najfrekventnijih opisnih pridjeva, a srednji član komparativom prvoga:

mlad — mlađi — star,
blizak — bliži — dalek.

Dva se suprotna niza mogu spojiti u jedan sa dva srednja člana:

mlad — mlađi — stariji — star,
blizak — bliži — dalji — dalek,
nov — noviji — stariji — star.

Takav poredak odgovara stupnjevanju osobine i nije potrebno premetanje kao u ruskom tipu b).

Koliko se god činilo inkompatibilnim da komparativ može označavati niži stupanj osobine nego pozitiv, to je njegovo značenje, u antonimskim odnosima, karakteristično za hrvatski književni jezik. U toj opoziciji pozitiva i komparativa pozitiv označuje neku apsolutnu veličinu (*mlad čovjek, mala obitelj, kratko putovanje*), a komparativ relativizira, ublažuje, umanjuje značenje pridjeva (*mlađi čovjek* nije sasvim mlad, *manja obitelj* nije sasvim malena, *kraće putovanje* nije sasvim kratko itd.).

O točnom se značenju ovdje ne može govoriti s većom sigurnošću jer ono ovisi o različitim izvanjezičnim okolnostima. U raznim sredinama, već prema tipu civilizacije i organizaciji života, različito se gleda, naprimjer, na to koja se obitelj može smatrati malom, koja pak manjom, većom i velikom. Da li će neki čovjek biti smatran mladim, mlađim, starijim ili starim — to će ovisiti ne samo o tim civilizacijskim okolnostima nego i o dobi onoga tko o tome prosuđuje (40-godišnjega će čovjeka starac smatrati mladim, a dijete će ga smatrati starim).² No bez obzira na objektivne i subjektivne pristupe, gledajući s aspekta hrvatskoga književnog jezika *mlađi* je čovjek stariji od mladoga, *stariji* je čovjek mlađi od staroga, *manja* je obitelj veća od male, *veća* je obitelj manja od velike, *više* je obrazovanje niže od visokoga, *niža* su primanja viša od niskih itd.

Naizgled sličnu pojavu nalazimo i kod nekih priloga pa možemo usporediti značenje pozitiva i komparativa u primjeru:

Njemu je *bolje*, ali još nije *dobro*.

Vidimo i ovdje da komparativ *bolje* označuje manji stupanj osobine nego pozitiv *dobro*, drugim riječima — da je *bolje* gore nego *dobro*.

² I. Grickat zapaža da »Osećanje za antonimiju zavisi i od uzrasta, i od geografske, klimatske, socijalne, stručne i dr. ustrojenosti i usmerenosti pojedinca« (str. 87). Nakon zanimljivih misli o tome kako malo dijete može smatrati antonimima pojmove *čika* i *tetka*, *ruka* i *noga*, nešto starije — *podrum* i *tavan*, *sunce* i *kiša*, a čak i odrastao čovjek — *mačka* i *miš*, navodi: »S pravom se može pomisliti da će prema reči *ceo* ili *čitav* staklorezac osetiti kao antonim *razbijen*, *krojač rasparan* ili *iscepan*, neki drugi majstor *slomljen*, *rasparčan*, *polupan*, a neki umetnik, slikar, arhitekta, možda čak i *fragmentaran*« (str. 88).

U ruskom se ovakva upotreba komparativa priloga susreće, npr.:

Ему теперь *лучше*, но еще не *хорошо*.

Vjerojatno se u ovakvim slučajevima prešutno vrši usporedba s navedenim stupnjem osobine (»*Bolje* mu je nego prije, kad mu je bilo *zlo*«), pa taj komparativ zadržava osnovno komparativno značenje,³ što nije slučaj sa spomenutom upotrebom pridjevskih komparativa.

U ruskom se jeziku, za razliku od ovakvog priloškog komparativa, koji — ako se prihvati izneseno stanovište — i ne pokazuje pomak u značenju, pridjevski komparativ sa značenjem srednjega člana u antonimskom nizu ne upotrebljava.

Pri prevodenju se stoga na mjestu takvih hrvatskih komparativa upotrebljavaju srednji članovi antonimskoga niza u ruskom jeziku ili najbliži leksički ekvivalenti, pa će *stariji čovjek* biti *пожилой* ili *немолодой человек*, *manja obitelj* *небольшая семья*, *kraće putovanje* — *непродолжительная поездка* i sl. Potpuna će se točnost rijetko moći postići, jer nema svaki antonimski niz jednak broj srednjih članova, niti je između pojedinih članova u oba jezika podjednak razmak u stupnjevanju osobine. Tako je, naprimjer, u ruskom jeziku semantički razmak između *немолодой* i *старый* manji nego između *stariji* i *star* u hrvatskom književnom jeziku; isto važi za razmak između *небольшой* i *маленький* s jedne strane i *manji* i *malen* s druge strane.

g) Između dvaju raznokorijenskih opisnih pridjeva, (koji tvore antonimski par, srednji član dobiva značenje umanjene osobine pomoću sufiksa *-ast*, *-kast*:⁴

bijel — *bjelkast* — *crn*,
sladak — *slatkast* — *gorak*.

Mogu se spojiti dva suprotna niza:

sladak — *slatkast* — *gorkast* — *gorak*.

Srednji su članovi ovoga tipa uvijek po značenju mnogo bliži pridjevu od kojega su nastali nego njegovu antonimu, pa su u slučaju spojenih nizova srednji članovi (npr. *slatkast* — *gorkast*) jedan od drugoga semantički dosta udaljeni, ponekad čak do antonimije, a svaki je blizak svomu osnovnom pridjevu.

Ovaj je tip analogan ruskom tipu h), u kojem se pojavljuju kao srednji članovi niza pridjevi sa sufiksom *-атый*.

Pridjevi s drugim sufiksima za deminuciju (*-ašan*, *-uškast*, *-unjav*, i dr.), kod kojih su prisutna afektivno markirana značenja, ne mogu biti članovi afektivno neoznačenoga niza.

³ Upotrebu komparativa priloga (a ne pridjeva) u navedenom značenju nalazimo i u nekim neslavenskim, ovdje nasumce izdvojenim jezicima i vjerojatno je možemo pripisati istom pristupu. Tako u francuskom: Il va mieux, mais pas encore bien, u njemačkom: Es geht ihm besser, doch nicht ganz gut, u engleskom: He feels better, but not quite good, u talijanskom: Sta meglio, ma non ancora bene.

⁴ Pridjeve koji označuju manju mjeru pridjevne osobine nego što je označena osnovnim pridjevom, S. Babić (str. 440 i dalje) uspješno naziva pridjevnim umanjenicama. Za njihovu tvorbu navodi preko 40 sufiksa, no budući da su većinom osjećajno obojeni ili su samo pojedinačno predstavljani nismo ih mogli svrstati u antonimske nizove.

h) Pridjevske umanjenice s prefiksima *na-*, *o-*, *po-*, *pri-*, *pro-* (npr. *nagluh*, *oživ*, *povelik*, *priglup*, *proćelav*) mogu se, ako ispunjavaju uvjete značenja, uključiti kao srednji članovi u antonimski niz:

malen — *omalen* — *velik*.

Moguće je i spajanje suprotnih nizova:

malen — *omalen* — *povelik* — *velik*,

mršav — *pomršav* — *odebeo* — *debeo*.

Prefiks *o-* dobivaju i komparativi manjega broja pridjeva (*oniži*, *oduži*, *omanji*, *odeblji*, *oveći*, *ojači* i sl.).⁵ Značenje je opet umanjeno stupanj osobine, pa i tim oblicima može pripasti mjesto u gradacijskom antonimskom nizu.

Tu se pojavljuje i sinonimija između pridjeva tipa *onizak*, *oniži*, *niži*: svi oni znače srednje članove niza, koji su bliži jednom kraju niza (*nizak*) nego drugomu (*visok*), ali bi njihov međusobni raspored bilo već teže objektivno odrediti.

U ruskom jeziku ne nalazimo tip srednjih članova koji bi odgovarao ovomu.

4. U svakom od dva proučavana jezika registrirali smo po osam tipova srednjih članova antonimskoga niza. Neki se od tih tipova potpuno ili djelomično podudaraju u oba jezika, a neki su predstavljeni samo u jednome od njih.

Pri formiranju srednjega člana primjenjuju se leksička, tvorbena i gramatička sredstva.

U nekim je tipovima moguće u oba jezika spajanje suprotnih antonimskih nizova u jedan, čime se dobivaju dva srednja člana s većom ili manjom međusobnom semantičkom udaljenošću.

BIBLIOGRAFIJA

- Babić, Stjepan: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. JAZU — Globus, Zagreb 1986
- Grickat, Irena: *O antonimiji*. »Zbornik za filologiju i lingvistiku«, IV—V, Novi Sad 1961—1962, str. 87—90
- Ivić, Milka: *Jedan prilog problematici metafore*. »Filologija«, knjiga 14, Zbornik u čast Rudolfu Filipoviću, JAZU, Zagreb 1986, str. 123—127
- Комиссаров, В. Н.: *Проблема определения антонима (о соотношении логического и языкового в семасиологии)*. »Вопросы языкознания«, 1957, № 2, str. 49—58
- Русская грамматика*, том 1, АН СССР, Институт русского языка, Москва 1980

⁵ Babić tu tvrbu ne navodi. U Pravopisnom priručniku nalazimo *oveći* kao samostalan primjer, a *oniži* nalazimo pod *onizak*, komp. *oniži*.

Резюме

»СРЕДНИЙ ЧЛЕН« МЕЖДУ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМИ-АНТОНИМАМИ
В РУССКОМ И ХОРВАТСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКАХ

Средний член между прилагательными-антонимами появляется в тех случаях, когда лексическое значение прилагательных допускает градацию качества.

В русском и хорватском литературном языках регистрируем по восемь типов средних членов. Они образуются лексическими, словообразовательными и грамматическими средствами. Некоторые из приведенных типов в двух изучаемых языках совпадают полностью или частично по форме и по значению. Основная разница состоит в неодинаковом распределении прилагательных с частицей *не-*, в отсутствии употребления в русском языке сравнительной степени прилагательного в значении среднего члена и в отсутствии некоторых префиксальных образований в этой функции в русском языке.